

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті розглядаються теоретичні аспекти професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у вищій школі, що пов'язані та обумовлені сучасними соціальними процесами у суспільстві.

Ключові слова: професійна підготовка, соціальний працівник, соціальна сфера.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах зміни соціально-економічних і політичних процесів в Україні, реформування ринкових відносин, помітно змінюються характер і форми соціальних тенденцій: зростає соціальна напруга, значна кількість громадян втратили свій соціальний статус, перспективу власного життя і майбутнього. У результаті таких змін зросли численні соціальні проблеми в соціумі, з'явилися нові проблемні групи серед дітей, молоді, дорослих, які потребують кваліфікованої соціальної допомоги, психологічного захисту та правової підтримки, з якими зможе справитися лише професійно-підготовлений соціальний працівник. Саме в таких умовах актуалізується: значущість соціальної роботи як професійного виду діяльності; необхідність підготовки висококваліфікованих кадрів – соціальних працівників; розробка теоретичних засад соціальної роботи як наукового напрямку.

Зростання потреб щодо різних форм соціальної роботи зумовили: необхідність розширення діяльності діючих і створення нових державних і недержавних соціальних інститутів; активізацію діяльності соціальних служб та різнопрофільних соціальних закладів соціальної сфери. На підставі цього посилено увагу до професійної підготовки кваліфікованих фахівців для соціальної сфери – соціальних працівників. Професійна підготовка соціальних працівників обумовлена потребою у фахівця, які б володіли сучасними технологіями соціальної роботи, що сприяють: поліпшенню соціального функціонування різних категорій клієнтів; забезпеченню сприятливих умов їхньої соціалізації; вчасному попередженню негативних соціальних явищ з метою забезпечення формування активної життєвої позиції, умов для саморозвитку, самоствердження та самореалізації.

Мета статті полягає у з'ясуванні теоретичної сутності проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у вищій школі.

Аналіз досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальнотеоретичні та концептуально-методологічні засади соціальної роботи досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені: В. Бочарова, М. Євтух, І. Зверева, І. Зимняя, І. Зязюн, А. Капська, Л. Коваль, І. Ковчина, І. Козубенко, В. Курбатов, М. Лукашевич, І. Мигович, Л. Міщик, А. Мудрик, Н. Ничкало, В. Сластьонін, С. Толстоухова, В. Тименко, С. Харченко, М. Фірсов та ін.

Соціально-психологічні та соціально-педагогічні аспекти соціальної роботи висвітлено у дослідженнях науковців: О. Безпалько, Г. Бевз, Б. Вульфо́ва, М. Галагузової, Л. Міщик, А. Мудрика, О. Петровського, Б. Шапіро та ін.

У монографіях і наукових дослідженнях таких вчених, як: В. Бочарова, А. Капська, В. Курбатов, В. Поліщук, В. Полтавець, В. Сластьонін, С. Харченко та ін., розкрито теоретичні засади процесу становлення соціального працівника як професіонала.

Зміст професійної підготовки соціальних працівників досліджено у різних аспектах, зокрема: науково-методичні та організаційно-технологічні аспекти професійної підготовки соціальних працівників в умовах університетської освіти (О. Карпенко); професійну компетентність соціального працівника у структурі його професіоналізму (С. Архипова); форми та методи здійснення соціально-педагогічної діяльності у різних сферах (О. Безпалько); історію, теорію і практику соціальної роботи в Україні, специфіку соціально-педагогічних технологій (С. Харченко). Професійну підготовку майбутніх соціальних працівників учені розглядають як цілісний процес засвоєння та закріплення загально-педагогічних, психологічних та соціальних знань, умінь і навичок.

Аналіз психолого-педагогічної літератури та наукових джерел засвідчив, що теоретична сутність проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у вищій школі, розглядалася дослідниками на рівні окремих аспектів, тому існує необхідність подальшого розгляду цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. Професійна підготовка, як процес, що забезпечує формування готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності, лише тоді розвиває та активізує зусилля та професійну свідомість, коли пізнавальна діяльність майбутнього соціального працівника здійснюється в умовах близьких до практичної професійної діяльності; тобто коли пізнавально-теоретичні дії співставляються та порівнюються з професійно-орієнтованими діями. Оскільки соціальний працівник є значущою постаттю соціальної сфери, як суб'єкт загальної та професійної культури в ролі організатора, управління та безпосереднього виконавця соціальної роботи, то професійна підготовка соціальних працівників має забезпечити формування і всебічний розвиток компетентного, конкурентоспроможного інтелектуально-творчого фахівця з активною громадянською позицією, готового зробити свідомий вибір власного місця у професійній діяльності в соціальній сфері.

Особливої актуальності при цьому набувають діяльнісні аспекти соціальної роботи, оскільки реальна дійсність вимагає застосування не лише різних форм та методів роботи, що були б адекватними до нових потреб соціуму, але й особливого змістового наповнення, спрямованого на реальну допомогу людям. Практична реалізація діяльнісного підходу в соціальній роботі передбачає не тільки ознайомлення майбутніх соціальних працівників та соціальних працівників-практиків з новими методами соціальної роботи, але й служить науково-дослідною базою для пошуку дієвих механізмів та умов адаптації цих методів до конкретних клієнтів з урахуванням перспектив розвитку і визначення їхнього місця в житті.

Поняття "професійна підготовка" в "Українському педагогічному словнику" визначається, як сукупність спеціальних знань, навичок та умінь, якостей, трудового досвіду і норм поведінки, що забезпечують можливість успішної роботи з певної професії [1]. Таке трактування професійної підготовки носить інтегративний характер і здійснюється в процесі всіх основних видів пізнавальної і творчої діяльності майбутніх професіоналів. Її мета – сприяти формуванню стійких орієнтацій на трудовий спосіб життя, морально-психологічної та практичної готовності до діяльності.

З метою з'ясування теоретичної сутності проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у вищій школі, ми провели аналіз соціально-психологічної та педагогічної літератури і дійшли висновку про те, що за змістом і спрямованістю вчені досліджували різні аспекти означеної проблеми. Зокрема, у роботі І. Звереві [2] охарактеризовано теоретичні та практичні складові соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю. Концептуальна ідея автора пов'язана з розумінням соціальної роботи як багаторівневої системи, що складається з певної кількості відносно самостійних підсистем, але технологічно залежних від об'єкта (напрями соціальної роботи) і суб'єкта (діти, молодь) соціально-педагогічного впливу. Автор розкриває сутність соціально-педагогічної діяльності як основи соціальної роботи з дітьми та молоддю, характеризує соціальну профілактику як основний напрям в організації соціальної роботи у молодіжному середовищі; описує систему діяльності центрів соціальних служб щодо соціальної роботи з різними категоріями дітей та молоді; характеризує взаємодію державних, громадських та благодійних організацій з метою реалізації програм соціальної реабілітації дітей та молоді в Україні.

У дослідженні А. Капської [3] соціально-педагогічна діяльність розглядається у сенсі вирішення проблем профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі. Вчена наголошує, що ефективність професійної діяльності визначається комунікативними особливостями та наявністю професійно-етичної культури соціального педагога і соціального працівника. За змістом ця діяльність включає соціальний захист прав дитини, організацію реабілітації дітей з функціональними обмеженнями, надання соціальних послуг тощо. На нашу думку, важливим є висновок вченої про те, що професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів і соціальних працівників повинна орієнтуватися на європейський ідеал особистості: відкритість до оволодіння новими знаннями фахової підготовки; незалежність від традиційних чинників соціалізації: сім'ї, релігії, політичних і громадських рухів; віра у власні сили, неприйняття позиції пасивності під час зіткнення з труднощами; прагнення посісти належний соціальний статус; планування майбутнього власного життя; активна участь у суспільно-політичному житті; прагнення отримати більше інформації тощо.

За кордоном проблеми професійної підготовки ґрунтуються на змісті самої соціальної роботи. Так, досвід організації соціальної роботи зі студентською молоддю у ВНЗ США представлено у роботі В. Тименко [4]. Автор зазначає, що одним із основних теоретичних підходів до визначення змісту соціальної роботи є позиція, прийнята практичними фахівцями США. Вона полягає у тому, що соціально-педагогічна діяльність виступає як інтегративна основа, що систематизує та наповнює відповідним гуманістичним змістом види, форми, технології, організаційні моделі соціальної роботи зі студентською молоддю. Метою соціальної роботи зі

студентською молоддю у ВНЗ США є: навчання самовихованню, надання їм можливості самостійно визначати мету і сенс власного життя; засоби, за допомогою яких можна досягти позитивної соціальної поведінки та включитися до системи неперервної освіти.

Доцільно зазначити, що в умовах інтеграції України до європейського освітнього простору важливим є вивчення не лише вітчизняного досвіду професійної підготовки соціальних працівників, але й досвіду європейських та світових освітніх систем з метою визначення нових підходів, напрямів розвитку соціальної освіти в Україні з урахування міжнародних стандартів і тенденцій розвитку професійної підготовки фахівців.

Важливу роль у становленні та розвитку соціальної роботи в усьому світі відіграли погляди Джозефін Лоуелл, Мері Річмонд, Джейн Адамс, Берти Рейнольдс. Зокрема, Джозефін Лоуелл була соціал-дарвіністкою, представляла благодійну організацію в Нью-Йорку. Вона вважала, що причина бідності криється в характері самих бідних людей, тому займалася такими дослідженнями; вивчала статус жінок, брала участь у жіночому русі, про що й описала у своїх працях. Мері Річмонд займалася соціальною роботою з 1889 року як помічник благодійної організації в Балтіморі. У 1917 році опублікувала свою працю "Що таке соціальна терапія?", в якій вона описала методи соціальної роботи. Джейн Адамс до добродійності ставилася скептично, тому проводила свою роботу у межах руху "сеттельмента", яка була високо оцінена і в 1931 році вона отримала Нобелівську премію. Берта Рейнольдс розпочала соціальну діяльність у дитячому притулку в Бостоні, після чого остаточно закріпила думку про те, що змінювати необхідно не особистість, а суспільство. Вона захоплювалася марксизмом та вважала, що соціальний працівник – це свого роду інструмент для соціального розвитку, тому він має обов'язково зберегти свій статус.

У 80-ті роки ХХ ст. у Швеції під впливом дослідницької діяльності Х. Сведнера посилилась наукова традиція аналізу структури соціальної роботи, її системно-функціонального розуміння. Теоретична, дослідницька та освітня діяльність Х. Сведнера суттєво вплинула на розповсюдження системних, філософсько-гуманістичних уявлень про соціальну роботу не тільки у Швеції, але й у Західній та Східній Європі, Японії, Китаї та інших країнах. У середині 70-х років ХХ ст. П. Леонард обґрунтував диференціацію двох систем наукового знання про соціальну роботу. Його концепція орієнтована на поліпарадигмальний статус науки про людину і суспільство та на парадигму природничо-наукового мислення, що спирається переважно на гуманістичну традицію в історії соціальної думки.

Канстофер Ханвей і Террі Філлот запропонували свою систему знань і практичних підходів до соціальної роботи. Особливістю їхнього дослідження було те, що в ньому описується і пояснюється практичне застосування конкретних методів соціальної роботи за певним напрямом. У роботі Пама Картера, Тоні Джефса і Марка Смітта подано поради щодо консультування у регіональних закладах соціальних служб, висвітлено проблеми кураторства і управління у цьому напрямі; описано технології соціальної роботи, акцентовано увагу на технологіях командної роботи.

Марк Доуел і Пітер Марш розробили системну модель практики соціальної роботи з визначеними етичними принципами та рекомендаціями практичного застосування. Реальний огляд стану соціальної роботи в Європі з урахуванням історичного і концептуального аспектів соціальної роботи в різних країнах запропонував І. Лоренц. Дослідник переконаний у тому, що соціальна робота завжди обмежується рамками системи соціального захисту і відіграє важливу роль у концентрації соціальної допомоги, де переважають гуманістичне поклонання і функції соціального контролю.

Узагальнюючи зарубіжний досвід функціонування соціальної освіти, ми дійшли висновку, що в переважній більшості країн система підготовки соціальних працівників відрізняється варіативністю. Існують різні підходи як до визначення змісту освіти, так і до змісту технологій навчання. Професійну підготовку кадрів здійснюють як державні, так і приватні структури. Особливістю є те, що при наявній варіативності, визначено деякі загальні вимоги до моделі професійної підготовки соціальних працівників: до оволодіння означеною професією допускаються особи, які мають життєвий досвід, практику соціальної взаємодії та особисту схильність до виконання соціальної роботи; навчальними планами має бути передбачено час на: *проходження виробничої практики у соціумі в межах 50% від загального обсягу часу на підготовку фахівців*; розробку і захист студентами соціальних проектів та їх обов'язкове впровадження у реальних соціальних установах.

Багато країн Європи та Америки мають велику кількість наукових розробок та багаторічний практичний досвід здійснення як соціальної роботи, так і професійної підготовки соціальних працівників. Проте, не всі напрацювання західних учених можуть бути використані в Україні через: значні розходження рівня соціально-економічного розвитку, особливості українського менталітету, специфіку неоднозначного призначення соціальної та соціально-педагогічної роботи. Водночас, деякі ідеї та досвід практичної організації соціальної роботи, можуть бути використані для розвитку теорії та практики соціальної та соціально-педагогічної роботи.

На підставі вищезазначеного, ми дійшли висновку про те, що професійна підготовка фахівців для соціальної сфери в Україні має базуватися на власній концептуальній моделі. Для визначення моделі підготовки соціальних працівників необхідно: враховувати та опиратися на соціально-

економічні реформи, оскільки вони мають вирішальний вплив на сутність соціальної роботи взагалі та на систему вимог, що пред'являються до професійних працівників цієї сфери.

Професія соціального працівника законодавчо-визнана більше 10 років тому (точніше сказати: юридично оформлена, оскільки до цього часу теорією і практикою соціальної роботи нагромаджено певний досвід), тому й система професійної підготовки фахівців для соціальної сфери проходить період свого становлення. У квітні 1991 року Постановою Держкомпраці СРСР "Кваліфікаційний довідник посад керівників, спеціалістів і службовців" був поповнений посадами "спеціаліст із соціальної роботи", "соціальний педагог" та "соціальний працівник". Ці посади стали еквівалентом прийнятої у світі посади "соціальний працівник".

На даний час професійна підготовка фахівців соціальної сфери в Україні здійснюється у різних формах: очна, очно-заочна, заочна, вечірня, дистанційна, екстернат та передбачає багаторівневий характер освіти: допрофесійна, професійна, післядипломна, підвищення кваліфікації, перепідготовка кадрів. Професійна підготовка фахівців для соціальної сфери здійснюється у: середніх навчальних закладах (училищах, технікумах, коледжах, ліцеях) та у вищих навчальних закладах (інститутах, університетах класичного профілю, академіях, спеціальних факультетах педагогічних, медичних, технічних, юридичних, економічних інститутів). В Україні можна виокремити такі етапи підготовки кадрів для соціальної сфери:

1) допрофесійна підготовка – здійснюється у загальноосвітніх закладах (школах, ліцеях, гімназіях, технікумах); у закладах додаткової освіти (будинках дитячої творчості, соціально-педагогічних клубах, гуртках, факультативах, групах помічників соціальних педагогів); у вищих закладах освіти (факультетах майбутнього соціального педагога, очно-заочних школах соціального педагога); у взаємодії "загальноосвітній заклад-вищий заклад освіти" (соціально-педагогічних класів, спеціалізованих класів з конкретного профілю, коледжів та ліцеїв, школах майбутнього соціального працівника) – надає можливість працювати у закладах соціальної сфери: обслуговувати хворих, допомагати престарілим та самотнім клієнтам;

2) після закінчення навчання у середньому професійному навчальному закладі випускник має можливість очолити: відділення обслуговування клієнтів вдома, відділення денного перебування, відділення невідкладної соціальної допомоги та інші, що забезпечують обслуговування хворих, престарілих, самотніх клієнтів. Випускники цих закладів можуть приступити до професійної діяльності або ж продовжити навчання у ВНЗ. Відтак, наступним рівнем освіти, який може освоїти випускник початкової або середньої професійної освіти в Україні – це рівень вищої освіти;

3) після закінчення навчання у ВНЗ (термін навчання 4-5 років) фахівці, залежно від ступеня професійної підготовки бакалаври (4 роки), спеціалісти (5 років), магістри (6 років), мають право займатися професійно-практичною, навчально-педагогічною або науково-дослідницькою роботою. Вищу професійну освіту можна отримати на базі повної загальної або середньої професійної освіти. Магістри (після отримання диплому) мають право (окрім професійно-практичної роботи) займатися навчально-педагогічною або науково-дослідницькою роботою, а також вступати в аспірантуру;

4) професійна, післядипломна перепідготовка і підвищення кваліфікації кадрів – фахівців соціальної роботи, які працюють у соціальній сфері, на різних курсах підвищення кваліфікації, стажувань, обміну досвідом роботи тощо. В Україні підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації фахівців соціальної роботи здійснюється в університетах, інститутах, училищах, коледжах; на факультетах післядипломної освіти здійснюють перекваліфікацію для осіб, які мають вищу освіту з метою оволодіння новою спеціалізацією протягом 1-1,5 років;

5) підвищення кваліфікації науково-викладацьких кадрів в аспірантурах, докторантурах. На сьогодні в Україні діють вчені ради по захисту дисертацій, у яких успішно захищаються докторські і кандидатські дисертації із різних проблем соціальної роботи та соціальної педагогіки. Одночасно з викладачами ВНЗ успішно захищають наукові роботи фахівці-практики: спеціалісти сфери соціального захисту населення, центрів соціальних служб для молоді, управлінські кадри та ін.

Доцільно зазначити, що професійна підготовка до роботи у соціальній сфері не може пасивно відтворювати соціальний розвиток суспільства, вона повинна проводити активний пошук шляхів вирішення нагальних соціальних проблем. Професіоналів для соціальної сфери потрібно готувати так, щоб вони були здатні змінити, усунути та корегувати негативні соціальні прояви у суспільстві. Це можливо лише у закладах освіти, які проєктують навчально-виховний процес на нових позиціях, що враховують тенденції розвитку соціальної політики в країні. Відтак, зміст вищої професійної підготовки фахівців повинен включати такі компоненти, як:

– досконалий аналіз сучасного соціального розвитку суспільства з метою: формування умінь для надання об'єктивної оцінки соціальній політиці держави, надання пропозицій щодо альтернативних варіантів;

– оптимально-ефективна організація педагогічного процесу професійної підготовки соціальних працівників;

– чітке уявлення щодо застосування сучасних моделей, форм і методів у практиці соціальної роботи;

– розробка концепцій, теорій, моделей і технологій, що відповідають сучасним вимогам суспільства та особистості, а також спрямовані на ефективне виконання функцій соціального працівника;

– здійснення професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців соціальної сфери.

Професійна підготовка фахівців для роботи у соціальній сфері України має деякі проблеми. Зокрема, вимагає серйозного вдосконалення технологія професійної підготовки майбутніх фахівців для соціальної сфери; вищі навчальні заклади потребують належної державної підтримки в плані фінансування, матеріально-технічного забезпечення навчального процесу, активізації процесу підготовки професорсько-викладацького складу. Актуальною є проблема перепідготовки працівників соціальних служб: оскільки діючі соціальні служби на 60-70% укомплектовані фахівцями, які не мають відповідної професійної підготовки. Важливою для України є проблема фінансування витрат на видавництво навчальних підручників, посібників, монографій та спеціальної літератури для соціальної роботи.

Висновки та перспективи подальшого розгляду. Резюмуючи вищезазначене, доцільно звернути увагу на те, що у своєму прагненні підвищити професійний статус соціальної роботи, професійна підготовка соціальних працівників повинна забезпечити зміну спрямованості майбутніх фахівців з компенсаційної (ліквідація наслідків соціальних проблем) на соціально-превентивну (попередження та профілактику виникнення проблем) у соціальній роботі. Для виконання цього завдання потрібна нова модель навчання соціальної роботи, в якій нагромаджені знання, уміння, практичний досвід, повинні постійно вдосконалюватися та ефективно застосовуватися. Отже, перед соціальною освітою в Україні стоїть складне завдання – збалансувати сучасну ситуацію, акцентувати увагу на найвищій цінності – людині, її проблемах для забезпечення гідного життя кожному. Відтак, існує об'єктивна необхідність подальшого розгляду цієї проблеми.

Використані джерела

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь. – 1997. – 374 с.
2. Зверева І.Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика: [монографія] / І.Д. Зверева. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 333 с.
3. Капська А.Й. Професійно-етична культура як обов'язковий компонент особистості спеціаліста/ А.Й. Капська // Соціалізація особистості. – Т. XVII. – К., 2002. – 243 с.
4. Тименко В.М. Педагогічні засади соціальної роботи зі студентською молоддю у вищих навчальних закладах США [Текст]: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / В.М. Тименко. – К., 2005. – 19 с.

ChiboukR.V.

THEORETICAL MATTER OF THE PROBLEM OF PROFESSIONAL PREPARING FUTURE SOCIAL WORKERS IN HIGH SCHOOL

In article are studied theoretical aspects of professional preparing of the future social workers in High school, that is connected to and based on the modern social processes in society.

Key words: *professional preparing, social workers, social sphere.*

Стаття надійшла до редакції 10.11.2013 р.